

– єдиний захід і до одержавлення її, але, не дай Боже, до не затвердження законодавчої нормативної бази землекористування в Україні.

1. Сайко В.Ф. *Стан земельних угідь та поліпшення їх використання.* – Зб. наук. праць Ін-ту землеробства. – К.: ЕКМО, 2005. – Спецвипуск. – С. 3-11.

2. Котоврасов И.П., Крыкунов В.Г. *Земледелие с основами почвоведения и мелиорации.* – К.: Выща школа, 1988. – 257 с.

3. Сайко В.Ф. *Наукові основи раціонального використання земель, виведених з інтенсивного обробітку.* – Зб. наук. праць Ін-ту землеробства. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – Спецвипуск. – С. 3-7.

4. Сайко В.Ф. *Землеробство на шляху до ринку.* – Ін-т землеробства. – К., 1997. – 48 с.

5. Стебут И.А. *Сеятели и хранители: в 2-х кн.* – М.: Современник, 1992. – 941 с.

В статье всесторонне рассмотрены вопросы относительно последствий земельной реформы в Украине и пути предупреждения ошибок в землепользовании при ее проведении после снятия моратория на покупку-продажу земли.

The article considers comprehensively the questions in relation to the consequences of the land reform in Ukraine and ways of warning errors in land-tenure during its conducting after the removal of moratorium on the land purchase-sale.

УДК 631:332:021

А.М. Малієнко, доктор сільськогосподарських наук
ННЦ „ІНСТИТУТ ЗЕМЛЕРОБСТВА УААН”

СУЧАСНА АГРАРНА РЕФОРМА ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

Сільськогосподарське виробництво за своєю суттю є соціоприродною системою. Її соціальний блок має певну історію розвитку і розібратись в сучасних процесах, а тим більше якось їх спрогнозувати, неможливо без урахування історичної динаміки аграрного реформування на цій території.

На основі аналізу історичного матеріалу складено таблицю, де визначено передумови і наслідки аграрних реформ минулого з метою визначення певних закономірностей у їхньому формуванні та розвитку.

Таких реформ було вісім. Нинішня є дев'ятою. Їх умовно можна розділити на дві групи до 1917 р. і після. Вони мали свої передумови і наслідки [1].

Основні висновки з аналізу наведеного ряду реформ є такими:

1. Аграрні реформи – результат розвитку економічного потенціалу країн, їхніх промисловості, торгівлі, транспорту, культури, поступової урбанізації території.

2. Аграрні реформи, як правило, завершують цикли реформ у промисловості та інших сферах державного господарства, а не передують їм.

© А.М. Малієнко, 2007

Реформи, їхні передумови і наслідки

Реформи	Роки	Передумови	Сутність і наслідки
1	2	3	4
Період еволюційного історичного розвитку			
Короля Сигізмунда-Августа	1552-1557	Поразка Лівонського Ордена 1410. Договори Польщі з Лівонським орденом 1414-1466. Вихід Польсько-Литовської держави до балтійських портів, великі географічні відкриття, розвиток морської торгівлі, формування колоніальних держав та європейського зернового ринку	Перехід з оброчної системи на панщину. Розвиток господарства фільварків, зростання виробництва зерна, зокрема і на експорт
Відміна кріпацтва	1861	Початок індустріального розвитку, бурхливий розвиток парового флоту і залізниць, початок формування світового аграрного ринку	Від'єднання поміщицького господарства від селянського. Співіснування насінницького (батрацького), селянського громадського та особистого господарства. Початок розвитку буряківництва і промислового зернового виробництва
Століпінська реформа	1907-1911	Інтенсифікація промислового розвитку, бурхливий розвиток міст, подальший розвиток світового аграрного ринку	Укріплення хуторського селянського господарства за рахунок ослаблення громадського та поміщицького.
Період втілення ідей утопічного соціалізму			
Перші реформи радянської влади	1917-1918	Формування революційної ситуації внаслідок тривалої війни, різке погіршення умов для сільськогосподарського виробництва, розвал промисловості і транспорту, революція 1917 року	Заборона поміщицького, церковного, державного землеволодіння, створення передумов для розвитку індивідуального, артільного, кооперативного селянського господарства
Реформа соціалізації сільського господарства	1918-1921	Громадянська війна, розруха в сільському господарстві, промисловості, на транспорті. Перші спроби нав'язування у сільськогосподарському виробництві ідей утопічного соціалізму	Законодавство спрямовано на переважний розвиток колективних форм господарювання, артілей, комун, організації на базі панських мастків радгоспів
Нова економічна політика (НЕП)	1921-1928	Відновлення промисловості, транспорту, налагодження економічного взаємообміну між галузями господарства	Розвиток усіх форм сільськогосподарського виробництва: індивідуального, артільного, дрібно-промислового; збереження елементів общинного. Активний розвиток аграрного виробництва, рівня добробуту у селах і містах

1	2	3	4
Колективізація	1929-1935	Індустріалізація, мілітаризація країни, формування зовнішньої воєнної загрози, повне відновлення промислового виробництва, транспорту, подальша урбанізація країни	Утворення державного феодального устрою, формування державних маєтків, закріплення за ними селян (повторне закріпачення). Організація штучного голоду. Падіння рівня сільськогосподарського виробництва
Реформи М.С.Хрущова	1953-1958	Післявоєнне відновлення і розвиток промисловості та сільського господарства. Розвиток сировинних галузей. Холодна війна, активна мілітаризація країни і виробничих галузей	Поступовий перехід від позаекономічного поневолення до економічних методів управління с.-г. галузей, вирівнювання паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію. Розвиток і нарощування сільськогосподарського виробництва
Пострадянський період			
Реформа	1992	Розпад господарства і ринку Радянського Союзу, вихід України із «закритого внутрішнього» планового ринку на відкритий зовнішній. Різка зростання цін на енергоносії, матеріали. Втрата потужного східного ринку збуту продукції і скорочення внутрішнього внаслідок збіднення населення	1)Руйнування громадського колгоспно-радгоспного господарства. 2)Спроба активізувати фермерський рух. 3)Тривала системна криза всього аграрного господарського комплексу. 4)Формування крупного латифундистського абсентистського господарства латино-американського типу. 5) Відмирання українського села, як самобутнього господарського і соціокультурного утворення

3. Якщо аграрні реформи не є безпосереднім наслідком революцій і переворотів, то їхні позитивні наслідки виявляються невдовзі після здійснення – спочатку в економічній, а потім у соціальній сферах.

4. У разі проведення реформ в результаті революцій або переворотів їхні наслідки на тривалий час негативні.

Історично в Україні склалось так, що протягом двадцятого сторіччя сталось два перевороти:

- 1917 рік – утопічно-соціалістичний;
- 1992 рік – буржуазний, організований тією ж політичною силою –

більшовицькою і комуністичною партіями.

Обидві аграрні реформи, основані на політичних переворотках мають ознаки соціально-економічних криз і катастроф.

На основі цих же даних складено порівняльну таблицю, яка віддзеркалює особливості попередніх і сучасної реформи, за основними пунктами. Зупинимось на найважливіших.

Порівняльна таблиця реформ минулого і сучасного

Історичне минуле	Аграрна реформа періоду незалежності України
1	2
1. Усі минулі реформи здійснювалися сильною державною владою з визначеними цілями, необхідними силами і засобами для проведення реформи	Країна знаходиться на початку тривалого процесу формування своїх законодавчих і виконавчих органів. Для реформи, крім усього іншого, необхідні стабільно й ефективно працююча адміністративна влада і парламент (чого немає). З цього погляду умови проведення аграрної реформи є вкрай несприятливими
2. Державна влада на час реформи зосереджувала у своїх руках значні права в управлінні земельними ресурсами	На початку реформування держава істотно послабила свої позиції в управлінні й раціональному використанні земельних ресурсів під демагогічними гаслами передачі землі в руки тих, хто її обробляє. Подібні кроки вкрай ускладнюють будь-які централізовані заходи, пов'язані з упорядкуванням використання земельного фонду країни. Зокрема, при розвитку цієї ситуації буде вкрай складно, не порушуючи вже прийнятих законів, здійснювати необхідні перетворення в структурі сільськогосподарських угідь агроландшафту, проводити природоохоронні заходи державного та міжнародного рівнів
3. Реформи періоду економічної еволюції носили подільний характер, що мало на увазі організацію аграрного виробництва, за якої одній формі власності відповідає одна форма організації ведення господарства. Якщо власниками виявлялися одні особи, а господарство велося зусиллями інших — це протиріччя рано чи пізно усувалося в процесі реформування, або змінювалося насильницьким шляхом у результаті повстань, революцій, та згодом закріплювалися законодавчо	Усупереч задумові подільної реформи, фактично обрано об'єднуючий сценарій - у напрямі тіснішого злиття суспільного великомасштабного господарства з парцелярним селянським шляхом паювання землі та майна сільськогосподарських підприємств. Таким чином, порушено важливий принцип функціонування двох основних форм виробництва великомасштабного суспільного або державного, і парцелярного — особистого

1	2
<p>4. Реформи еволюційного періоду розвитку суспільства характеризувалися попереднім тривалим формуванням передумов через розвиток промисловості, транспорту, торгівлі, міст, політичних систем і на цій базі здійснювалося реформування аграрного сектору економіки. Аграрні реформи були завершальним етапом реформування господарських систем окремих держав</p>	<p>Реформування було наслідком різкої, миттєвої зміни політичної та економічної систем країни, управління, структури народного господарства, його місця у світових економічних зв'язках. Це визначило значні труднощі в розробці теорії і практики реформування, а також породило грубі помилки. Обставиною, що ускладнює реформування, є системний характер кризи перехідного періоду, коли політична система, промисловість, транспорт, фінанси і, нарешті, ідеологія опинилися в ще глибшій кризі, ніж сільськогосподарська галузь. Водночас аграрно-промислова структура народного господарства не дає можливості державі надавати сільському господарству необхідну допомогу за рахунок залучення ресурсів з інших, прибутковіших галузей</p>
<p>5. Аграрні реформи минулого були економічною реакцією на збільшення внутрішніх і розширення зовнішніх ринків сільськогосподарської продукції</p>	<p>У нашому випадку маємо справу з реформуванням в умовах різкого зниження купівельної спроможності переважної частини населення країни і законотворчого опору з боку зовнішніх ринків</p>
<p>6. Усі зміни, що згодом закріплювалися аграрними реформами, зароджувалися і мали тривалий розвиток усередині суспільства, яке реформується. У зв'язку з цим значна частина суспільства була зацікавлена в цих змінах і готова прийняти їх беззастережно</p>	<p>У проведенні нинішньої аграрної реформи, крім спекулятивного капіталу офшорних зон, не зацікавлена жодна із залучених у неї соціальних груп.</p> <p>Управлінські кадри сільськогосподарських підприємств здебільшого прагнули зберегти попередню господарську організацію через традиції, звички та деякі гарантовані матеріальні переваги.</p> <p>Колгоспники і робітники радгоспів в умовах системної кризи не ризикують позбавлятися звичної організації праці, мінімального соціального захисту і можливості підтримки особистого господарства за рахунок суспільного, як негласно узаконеної плати за зовні безоплатну працю. Зацікавленість самих реформаторів, що знаходяться поза виробництвом також сумнівна</p>

1	2
<p>7. У зв'язку з тривалим «визріванням» реформ суспільство знаходило і висувало для їхнього здійснення одного або групи лідерів — однодумців, які досконало знали об'єкт реформування, чітко визначали його мету і шляхи здійснення, економічні, соціальні та політичні наслідки своїх дій</p>	<p>Унаслідок раптових різких для більшості населення країни змін економічного і політичного ладу була відсутня готовність законодавчих, виконавчих і наукових структур до проведення складної аграрної реформи. Необхідні зміни в аграрній галузі народного господарства, викликані різким переходом до ринкових відносин, виявилися незабезпеченими ні кадрово, ні законодавчо, ні ідеологічно.</p> <p>Почався період імпульсивних дій вузьким колом професійно слабо-підготовлених осіб, руху наосліп, період проб і помилок, зокрема грубих</p>
<p>8. У кожній з проведених реформ було одне вузлове питання, що підлягало вирішенню. Це міг бути перехід від оброчної системи на панщину в межах кріпацької залежності селян, скасування кріпацтва, стимулювання розвитку трудового одноосібного господарства при послабленні ролі общинного і латифундистського панського, створення великих державних підприємств під виглядом колективних</p>	<p>У сучасній ситуації не виявилось будь-якого одного чи навіть двох-трьох вузлових елементів, виділивши які, можна було сподіватися на позитивні зміни в аграрному секторі економіки. Їх незрівнянно більше. Аграрна криза є нерозривною складовою частиною глибокої системної кризи в державі. Будь-які реформаторські дії в межах аграрної частини не пов'язані з поліпшенням загальної економічної, соціальної та політичної ситуації в країні, не можуть бути успішними</p>
<p>9. Держава, що почала реформування, планувала значні витрати на його проведення</p>	<p>Держава не має засобів для здійснення широкомасштабної аграрної реформи. Не створено і фінансові структури для супроводу реформи — на кшталт селянського банку в минулому</p>
<p>10. Реформа здійснювалася спеціальними, організованими для цих цілей державними структурами</p>	<p>Спеціальні державні структури типу міністерства у проведенні аграрної реформи відсутні.</p>
<p>11. Усі успішні реформи (крім сумнозвісної колективізації) здійснювалися на користь найчисленнішого соціального стану — селянина</p>	<p>Зважаючи на перші результати реформи, вона спрямована проти селянства з метою створення великих аграрних приватних латифундій, що є небезпечним для соціальної сфери села, екологічного стану довкілля, держави</p>
<p>12. Усі попередні аграрні реформи задумувались, планувались і здійснювались національними силами</p>	<p>Сучасну аграрну реформу було сплановано поза межами власної держави і, як показує час, не на користь останньої</p>

Наведений аналіз дає підстави вважати, що час початку реформи вибрано невдало, а обрані методи її здійснення неадекватні сформованим в Україні організаційним економічним умовам та психологічним і соціокультурним

установкам сільського населення, що історично склались.

На особливу увагу заслуговує останній дванадцятий пункт цієї таблиці стосовно іноземного походження нашої аграрної реформи. Це дійсно так! Свідченням цього є титульна сторінка нашого посібника з паювання сільськогосподарських земель та структурної передумови в сільському господарстві України, яку наведено нижче. Це є досить яскравим прикладом „допомоги друзів” із-за кордону країні, що стала на власний шлях розвитку [2].

Виникає питання, навіщо такій потужній країні, як Сполучені Штати Америки надавати нам допомогу в здійсненні аграрної реформи? Відповідь можна одержати, звернувшись до історії XIX сторіччя.

**Паювання сільськогосподарських земель та
структурна перебудова в сільському
господарстві України**

ПОСІБНИК

Видання четверте, виправлене та доповнене
Січень 2000 р.

Проект паювання сільськогосподарських земель в Україні
Київ, Україна
Контракт EPE-0014-1-00-3064-00. Трудовий Договір № 4
Агентство США з міжнародного розвитку
Вашингтон
У співпраці з Міністерством аграрної політики,
Державним комітетом по земельних ресурсах та
Урядом України

Підрядник
RONCO Consulting Corporation 2301 M Street, N.Y., Suite 400
Washington D.C. 20037 USA

За висловлювання американського економіста і публіциста Джекоба Озера стосовно найпотужнішої на той час колоніальної держави Великої Британії: „Англія у XIX сторіччі вступила у період розвитку вільної торгівлі, однак ця нова політика виявилась далекою від тієї, яка б сприяла індустріалізації колоній, але ще більше сковувала їх промисловий розвиток.

Велика Британія нав'язувала колоніям систему вільної торгівлі, розоряючи тим самим ремісників і зупиняючи ріст молоді промисловості” [3].

Прошло більше ніж півтора століття, а у світі мало що змінилось. Місце головної колоніальної держави зайняли США, а методи силового захвату колоній змінилися на дипломатичні й економічні.

За підрахунками відомого російського економіста Миколи Шмелева на кожний долар, вкладений США у „допомогу” країнам, що розвиваються, вони одержують 4 долари чистого прибутку.

Західним країнам необхідні наші ринок і сировинні ресурси. Друзів у цьому світі немає, а присутні лише інтереси. Приймаючи Американський сценарій аграрної реформи ми цього, напевне, не розуміли.

У результаті його здійснення ми втягнулись у тривалу аграрну системну кризу кінця якій не видно. Основними її компонентами є такі:

1. Ідеологічний	8. Фінансово-кредитний
2. Психологічний	9. Структурний
3. Соціальний	10. Організаційний
4. Соціокультурний	11. Криза ринку
5. Демографічний	12. Системи аграрної науки
6. Економічний	13. Системи аграрної освіти[1]
7. Екологічний	

Було зруйновано потужний аграрно-промисловий комплекс з матеріальними втратами у декілька річних бюджетів країни.

Тепер про наслідки і загрози наступного етапу реформи – торгівлі землею сільськогосподарського призначення.

1. Ми є свідками народження аграрного латифундизму, формування нового поміщика і батрацтва, створення абсентиського господарювання, коли реальний поміщик є для селянина віртуальною особою. Він може бути на іншому кінці світу, а його настанови виконуватимуть найняті менеджери.

2. Швидке, в історичному вимірі, зникнення українського села, як самобутньої виробничої і соціокультурної структури. Новому власнику землі селянин не потрібен. Сучасні технології дозволяють обходитись без нього.

3. Скорочення людських ресурсів у подальшому економічному розвитку країни.

4. Захват українських земель іншими державами і народами, зміна етнічного складу країни.

5. Посилення аграрного рейдерства по відношенню успішних економічно сильних господарств.

6. Погіршення екологічного стану довкілля.

7. Можливість значного подорожчання продуктів харчання для населення країни внаслідок монополізації виробництва сировини, переробки і включення витрат на купівлю землі у вартість кінцевого продукту.

8. Омертвіння капіталу, який мав би бути задіяний у розвиток країни.

9. Індивідуальне присвоєння земельної ренти, яка за своєю природою має слугувати загальнодержавним інтересам, мізерною часткою населення.

Які принципи та ідеї мають бути покладені в основу сучасної аграрної політики?

I. Принцип першочергового розвитку аграрних територій і людей, які їх населяють.

У 1990 р. у США відбувся симпозіум „Технології та аграрна політика” [4]. Основними стандартами, визначеними цим науковим зібранням, були такі:

1. Рівність прибутків на душу сільського та міського населення.
2. Природне середовище, якість і стабільність родючості ґрунтів, води і повітря.
3. Соціальна структура, переваги і недоліки способу життя сільського населення.
4. Продуктивність праці та ефективність виробництва.
5. Якість, кількість, різноманіття і вартість кінцевого продукту – їжі.

У цих стандартах виробництво і продукт стоять на останньому місці. На першому місці – людина і стан довкілля.

II. В основі аграрної політики має бути - концепція поліфункціональності сільського населення і сільських територій:

1. Сільське населення закріплює за державою її територію. У сучасному перенаселеному світі вільні залишені території тим чи іншим шляхом освоюються іншими народами і державами.

2. Сільські території зберігають типові національні ландшафти, на них формуються водні ресурси країни, їхні кількісні та якісні показники, якість повітря.

3. На сільських територіях зосереджені основні рекреаційні ресурси країни.

4. Тільки управлінням структурою агроландшафтів можна досягти пом'якшення негативної дії кліматичних і погодних аномалій.

5. Сільське населення зберігає національну культуру і мову країни. Міста є у всьому світі космополітичними структурами.

6. Сільські території є основним джерелом поповнення міського населення, росту і розвитку міст, промисловості, торгівлі, сфери послуг. Села делегують у міста найбагатішу, талановиту частку свого населення.

Висновок.

Вільна торгівля землею, беручи до уваги сучасні її прояви, є серйозною загрозою для державності України.

Якщо в ній згодом з'явиться розумна, професійна державницька влада і країна одержить свій шанс для розвитку, то без людських ресурсів села досягти цього буде неможливо.

Розвиток відбуватиметься, але то вже буде інша країна, інший етнос, а земля українському народу не належатиме.

1. Малієнко А.М. Проблемы аграрных реформ в Украине. – Киев, 1999. – 84с.
2. Паювання сільськогосподарських земель та структурна перебудова в сільському господарстві України: Посібник. Видання четверте виправлене та доповнене. - Січень, 2000 р.
3. Джекоб Озер „Должны ли люди голодать?“ // 2 Изд. «Иностранной литературы». – Москва, 1959. – 417с.
4. Thomas N Urban. A positive agenda for agricultural policy in light of Modern technologies. *Technology and agricultural Policy, Proceedings of a Symposium Board on Agriculture, National Research Council, National Academy Press, Washington, D.C., 1990*

Проведен анализ общих закономерностей аграрных реформ в Украине в исторический период от XVII до XXI столетий. С этих позиций дана оценка аграрной реформы периода обретения Украиной независимости. Установлены основные причины ее отрицательных результатов, спрогнозированы экономические, социальные, экологические результаты.

The analysis of general regularities of agrarian reforms in Ukraine during the historical period of XVII - XXI centuries is conducted. From these positions the evaluation of the last agrarian reform in the time of the Ukrainian state independence is given. The principal causes of its negative results are established, the economic, social, ecological results are forecasted.

УДК 631.111.2

**В.О. Греков, О.Г. Дзюба, Л.В. Дацько, І.І. Кадієвський,
Н.Д. Тухлінович**

ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ЗНЯТТЯ МОРАТОРІЇ НА ЇХНЮ КУПІВЛЮ-ПРОДАЖ

За останні роки в Україні поглибилися процеси неефективного використання земель: значні площі не використовуються, заростають бур'янами, втрачають свою цінність як основний засіб сільськогосподарського виробництва. Внаслідок проведення земельної реформи було ліквідовано крупне землекористування, що призвело до втрати сівозмін. Аналіз ситуації свідчить, що впровадження орендних відносин щодо більшості земель сільськогосподарського призначення позбавило селянина-землевласника прав розпоряджатися та володіти своєю власністю. Основне завдання реформування земельних відносин – істотне підвищення ефективності використання та охорони земельного фонду – нереалізовано.

Залишається лише декларативним гаслом конституційна вимога щодо особливої охорони державою основного національного багатства – землі. Ще до початку земельної реформи держава мала цілу низку проблем, що потребували термінового вирішення. Основна з них це надмірна розораність земель, яка призвела до посилення ерозійних процесів, втрати гумусу,

© В.О. Греков, О.Г. Дзюба, Л.В. Дацько, І.І. Кадієвський, Н.Д. Тухлінович, 2007